

הכנס המדעי ה-18
מחקר, עיון ויצירה באורנים – תשע"ז

חדשנות בהוראה, ויסות עצמי וחינוך מיוחד

יו"ר: מירי הראל

מודל מתווך-מתערב להבנת השלכות נחשונים על חדשנות בבתי ספר

A Mediating-Moderating Model for Understanding Champions' Impacts on Innovation at School

ההרצאה תעסוק בצורך בחדשנות חינוכית עקב המציאות העכשווית, שהיא עתירת שינויים המתרחשים במהירות, ובכך יוצרת לחץ על מערכת החינוך להתאים את עצמה, להשתפר ולהתחדש. בנוסף, התחרות הקיימת בין בתי הספר על גיוס תלמידים והגדלת תקציבים, מחזקת גם היא את הצורך של בתי הספר לחשוב באופן חדשני. חדשנות מוגדרת כהליך חברתי במהלכו מתרחש גילוי ויישום של רעיונות יצירתיים החדשים ליחיד, לצוות ולארגון המאמץ אותם, המאפשר לארגונים להיות תחרותיים ולחזק אפקטיביות. למרות ההכרה בחשיבותה של חדשנות, מוסדות חינוך מתקשים לקדמה, שכן ברובה היא מגיעה אליהם Top-down. הרצאה זו תתמקד בחדשנות הבאה Bottom-up ומקודמת על-ידי מורים נחשונים, המזהים את הפוטנציאל הטמון ברעיון החדשני, ומגייסים עבורו תמיכה ומשאבים בבית הספר ומחוצה לו, לאורך כל התהליך עד להטמעתו. הספרות המחקרית מתארת נחשונים (champions) כיחידים הפועלים באופן בלתי פורמלי בארגונים, אך אינה מסבירה כיצד נחשונים מצליחים לקדם חדשנות, ואילו תנאים ארגוניים נדרשים כדי לסייע להם. המודל האינטגרטיבי, מתווך-מתערב מנסה לענות על חסר זה, במטרה להבין את תופעת החדשנות בבתי ספר, המקודמת על-ידי מורים נחשונים. על-פי המודל, קידום חדשנות תלוי בשילוב של התנהגויות עובדים ותהליכים ארגוניים. באופן ספציפי, יבחן הקשר שבין התנהגות נחשונים לחדשנות ארגונית. כמו כן, יבחנן משתנה מתווך ופעולות גבול כלפי פנים וכלפי חוץ להסבר הקשר שבין התנהגות נחשונים לחדשנות ארגונית, וכן משתנים מתערבים שעשויים לחזק (או לדכא) את הקשר שבין התנהגות נחשונים לחדשנות ארגונית. המשתנים המתערבים הם: מאפייני המנהל (מנהיגות כריזמטית ומאפייני אישיות), כמו גם אקלים תומך חדשנות.

בחינת המודל תיערך באמצעות מחקר כמותי בקרב 100 בתי-ספר יסודיים ממלכתיים מהמגזר היהודי. נתוני המחקר ייאספו באמצעות שאלונים. המחקר נמצא בשלב איסוף הנתונים. המשתנים שייבחנו הם: חדשנות בית ספרית (יצירה ויישום), התנהגות נחשונים, פעולות גבול, מנהיגות כריזמטית, מאפייני אישיות ואקלים של חדשנות.

התוצאות המצופות הן: יימצא קשר חיובי בין התנהגות נחשונים לבין רמת היצירתיות והיישום בארגון, המתווך על-ידי פעולות הגבול שעושה הנחשון; יימצא כי הקשר החיובי בין נחשונים לחדשנות יתחזק על-ידי המנהיגות הכריזמטית של המנהל ומאפייני האישיות שלו: מוחצנות, נעימות, מצפוניות ופתיחות, ורמות גבוהות של אקלים תומך חדשנות; לבסוף, במודל המחקר המתווך-מתערב יימצא תיווך מלא של פעולות גבול בקשר שבין נחשונים לחדשנות ארגונית, בתלות בקונטקסט הארגוני של מאפייני המנהל ואקלים תומך חדשנות.

מבחינה יישומית, ממצאי המחקר עשויים להבהיר לקובעי המדיניות במערכת החינוך את תפקידים המשמעותי של מורים נחשונים בקידום שינויים (חדשנות) בבתי ספר. בנוסף, המחקר עשוי להאיר את התנאים הארגוניים והפעולות המיטביות המסייעים לנחשונים לקדם חדשנות בבתי ספר, וכן לתמוך בתהליכי חדשנות הבאים Bottom-up, כשמורה נחשון משתף, מגייס משאבים, סוחף אחריו ותומך במורים, ואלה השותפים, העטופים בתמיכה, מתגייסים ליצירה וליישום של רעיונות חדשים בבית הספר.

מילות מפתח: מורה נחשון, חדשנות, יצירה, יישום, פעולות גבול, כריזמה, מאפייני אישיות

ללמד בן מלך: על תכני לימוד ועל דידקטיקה, בן המלך והנזיר לאברהם אבן חסדאי
Teaching a King's Son: Content and Didactics in *The King's Son and the Ascetic* by Abraham Ibn Hasdai

הסיפור על נעוריו של בודהא, מייסד הבודהיזם, היה אחד הידועים ביותר בימי הביניים, התגלגל בארצות שונות, עובד ותורגם למבחר שפות, זכה למאות נוסחים והשפיע על קוראים בני הדתות הבודהיסטיות, המניכאית, הפרסית, המוסלמית, הנוצרית והיהודית.

הסיפור דידקטי במהותו ומתאר את תהליך הלמידה של נסיך שבהוראת אביו המלך, גדל כשהוא מבודד מהעולם החיצון ומוקף בהנאות החיים בלבד, עד שברח ונחשף לחולי, לזקנה ולמוות, דרכם הבין כי יש בחיים סבל, שהמזור לו אינו טמון בחומר כי אם ברוח. בעוד בנוסח הבודהיסטי, החיפוש אחר המשמעות הרוחנית של החיים הוא חיפוש עצמי, הרי בנוסח הערבי ובכל הנוסחים שבאו אחריו, הלמידה נעשית באמצעות מפגשים חשאיים בין בן המלך למורה חכם (מהנוסחים הנוצריים: נזיר), הנכנס לארמון, נפגש עם בן המלך ומלמדו דעת.

התבנית הסדורה של מפגשים דידקטיים, אפשרה לכל מעבד להתאים את המסרים אותם העביר לקהל היעד הספציפי של ספרו. בהרצאתי אעסוק בנוסח העברי של הסיפור, שעובד ותורגם על-ידי אברהם הלוי בן שמואל אבן חסדאי - משורר ומתרגם שנמנה עם ראשי קהילת ברצלונה במחצית הראשונה של המאה ה-13. חיבור זה נודע ברבים בשם בן המלך והנזיר, אולם אבן חסדאי כינה אותו בשם "רווח והצלה", ואף הבטיח במבוא כי מדובר ביצירה דידקטית שתועיל לקוראיה ותשפר את מידותיהם ואת איכות חייהם כאחד.

בהרצאה אבחן את האופן בו הנזיר מלמד את הנסיך דעת: אציג את התכנים העולים במפגשי הלימוד, ואסביר את דרך ההוראה הייחודית המערבת במודע סיפורים רבים, חלקם מנוגדים זה לזה במסריהם, וכן ז'אנרים שונים הבאים ברצף, בזה אחר זה. מתוך כך יתבהר האופן שבאמצעותו התאים אבן חסדאי את היצירה לקוראי העברית באותה עת, בחינת "חנוך לנער על-פי דרכו".

מילות מפתח: אברהם אבן חסדאי, בן המלך והנזיר, חינוך והוראה, ספרות ימי הביניים, ברלעם ויואסף (הגרסה הנוצרית)

**דיון ביקורתי בתופעת לקות הלמידה ובהשלכותיה על תפקידה של היועצת החינוכית
ועל מקצוע הייעוץ החינוכי**

**A Critical Discussion of Learning Disability and its Implications for
the Role and Profession of the Educational Counselor**

מחקר זה מבקש להעריך באופן ביקורתי את פועלה של היועצת החינוכית בתחום לקויות הלמידה, ולבחון את המידה בה מממשת עשייה זו את מטרותיו הפרופסיונליות של מקצוע הייעוץ החינוכי. לקות הלמידה נתפסת בשדה החינוכי כיישות קלינית אובייקטיבית פנימית לאינדיבידואל, אשר פוגעת ביכולתם של הלוקים בה להגיע להישגים. על בסיס הנחה זו מיושמת מדיניות אשר מרוכזת סביב ייסודו ויישומו של מערך התאמות. מערך זה נועד לספק את המענה לצורכיהם המיוחדים של אוכלוסיית לקווי הלמידה ומבוסס על עקרון שוויון ההזדמנויות החינוכיות. בניגוד לתפיסה המקובלת, מבקש מחקר זה לחשוף את תרומתם של התהליכים הבית ספריים, לרבות אלה המבוצעים על-ידי היועצת החינוכית, לכינונה והבנייתה של לקות הלמידה ולעיצוב זהותו של התלמיד כלקוי. סברה זו מתבססת על תאוריות ביקורתיות ממגוון דיסציפלינות אשר הטילו ספק בטיבה הפתולוגי האובייקטיבי של לקות הלמידה.

תאוריית ההבניה החברתית מספקת את המודל התאורטי עליו מבוסס המחקר הנוכחי המבקש להציע פרשנות אלטרנטיבית לתופעת לקות הלמידה. לשם כך בוצע ניתוח נרטולוגי ושיחני של 12 ראיונות עומק עם יועצות חינוכיות. המחקר חשף כי עשייתה של היועצת החינוכית בתחום לקויות הלמידה מתמצה בשיוכם של אחוז מקרב התלמידים לקטגוריית לקווי הלמידה. שיוך זה התעצב כבסיס האינסטרומנטלי לכינונה והבנייתה של לקות הלמידה במרחב החינוכי. הבנייתה של לקות הלמידה נתמכת על-ידי שילובם של שיח לקויות הלמידה, שיח שוויון ההזדמנויות והשיח הקליני, ועל אימוצו של המודל הפסיכו-רפואי.

על בסיס ממצאים אלו נדונות מגמות המדיקליזציה של לקות הלמידה, של המרחב החינוכי ושל היועצת החינוכית עצמה. במסגרת מגמות אלו מתממשים תיחומה וביסוסה של לקות הלמידה כהפרעה נזירי-מדיקלית הדורשת פיקוח וטיפול. מגמות אלו מעצבות את פועלה של היועצת החינוכית סביב המודל הפסיכולוגי המסורתי ופועלות ככוח אשר בולם ומעכב יישום של גישה מערכתית פרואקטיבית. בנוסף, נדונות המשמעויות והשלכות העולות מאימוץ אוריינטציות התפקיד הפסיכולוגיות. אלה כרוכות בעיוורון ביחס לגורמים כלכליים וסוציו-תרבותיים אשר משפיעים על המערכת החינוכית ועל התלמידים בהיעדר נקיטת יוזמה לשינוי.

מילות מפתח: לקות למידה, לקווי למידה, ייעוץ חינוכי, הבניה חברתית, מדיקליזציה

קידום תהליכי ויסות עצמי ברמת התלמיד וברמת הצוות בכיתה ט' תקשורתית

Promoting Self-Regulation among Students and Implications for Staff in a 9th Grade Communication (Oriented) Class

המחקר בחן תוכנית התערבות שנערכה לאורך שנה בכיתה ט' תקשורתית. התוכנית עסקה בשיפור מיומנויות ויסות עצמי של התלמידים, חיזוק שיתוף הפעולה בין הצוות וחיזוק הקשר עם ההורים. מחקרים קודמים בחנו שיטות טיפול שונות עם תלמידים על רצף האוטיזם, ונמצא כי הם הפיקו תועלת משיטות שמקדמות את הוויסות העצמי שלהם.

לאור המצוי בספרות ולאחר איסוף נתונים ראשוני, נבנתה תוכנית התערבות שנגעה בשלושה מישורים: (1) הקנייה של מיומנויות ויסות עצמי לתלמידים בתחום הקוגניטיבי, הרגשי והחברתי, תוך דגש על היכרות וקבלה של האוטיזם וחיזוק יכולות סגור עצמי, שיפור מיומנויות חברתיות וחשיפה לפעילויות עם תלמידי השכבה ובקהילה; (2) ביסוס של שקיפות ועבודה משותפת עם ההורים; ו- (3) יצירת תהליכים של שיתוף פעולה, העברת מידע והתייעצות בצוות הרב-מקצועי של הכיתה.

המחקר נעשה בכיתה ט' תקשורתית, בבית ספר תיכון ממלכתי אזורי רגיל. בכיתה למדו שמונה נערים בני 14-16, שאובחנו על רצף האוטיזם ברמת תפקוד גבוהה. צוות הכיתה מנה מחנכת, מורה משלימה, שתי סייעות, קלינאית תקשורת, מרפאה בעיסוק ומטפלת רגשית. כלי המחקר היו: ראיונות, תצפיות, יומן מחקר, פרוטוקולים של פגישות, בלוג הכיתה וכלי עזר שונים שניתנו לתלמידים. המחקר כלל שלושה מעגלים של התערבות – אחד לכל שליש של שנת הלימודים.

ההתערבות הביאה לשינויים חיוביים אצל התלמידים: הם רכשו אסטרטגיות למידה והפכו עצמאיים בהכנת שיעורי בית ומטלות כיתתיות. הם גם ביטאו תחושת מסוגלות עצמית, מוטיבציה ועניין בחומר הלימודים. מבחינה רגשית הם פיתחו מיומנויות ויסות רגשי ושלטו טוב יותר בהתפרצויות כעס. חל גם שיפור משמעותי ביכולות הסגור העצמי שלהם. מבחינה חברתית, הם יצרו קשרים בין-אישיים משמעותיים והצליחו להפעיל מיומנויות של שיחה ואמפתיה, כך שבכיתה נוצרה תחושת שייכות. בנוסף, התלמידים הפכו לחלק אינטגרלי מהשכבה והשתתפו בפעילויותיה. מבחינת שיתוף פעולה בין חברות הצוות, נבנו מספר פעילויות ונערכו דיונים לגבי כל אחד מהתלמידים, אך לא התקיימו החלפת מידע מסודרת ושיתוף פעולה ברמת הכיתה כולה. ניכר היה שההורים העריכו את השקיפות ואת התהליך שנעשה עם ילדיהם. מבחינת החוקרת והמחנכת, השנה הסתיימה ברגשות מעורבים: שמחה על התהליך שנעשה עם התלמידים, אך גם עייפות מהמאמץ הגדול וצער על כך שכמחנכת - לא אמשיך ללמד את הכיתה.

המסקנה העיקרית מהמחקר היא שבעזרת כלים של ויסות עצמי אפשר לפתח בקרב תלמידים על רצף האוטיזם יכולות חשיבה מטה-קוגניטיביות ולמידה פעילה, תקשורת רגשית וחברתית וניהול עצמי לימודי. מעבר לכך, עלו מסקנות לגבי החשיבות של שיתוף ההורים, וכן לגבי קשיים בביסוס שיתוף פעולה בתוך צוות רב-מקצועי והמחיר שעלול לשלם סוכן שינוי בתהליך התערבות מעין זה. מהמחקר עולות מסקנות חינוכיות יישומיות והצעות למחקרי המשך.

מילות מפתח: מחקר פעולה, תוכנית התערבות, ויסות עצמי, אוטיזם, סוכן שינוי